

DİL BİLGİSİ ÇALIŞMALARINDA KAYIP YILLAR

Hamza Zülfikar

- Osmanlı bilginleri; dil bilgisi çalışmalarını yıllarca “Sarf ve Nahiv” adı altında ele almış, öğretimde Arapçanın kurallarını ve terimlerini kullanmışlardır. Bu durum, Tanzimat Dönemi boyunca ve 1900’lü yılların başında da devam etmiştir. Türkçe kuralları gözeterek eserini 1908 yılında tamamlayan Hüseyin Cahit’in *Türkçe Sarf ve Nahiv* adlı eserinde de Arapça kurallar ve terimler hâkimdir. Bu demektir ki Türkçülük, milliyetçilik hareketlerinin başladığı yıllarda bile Türkçenin kurallarını öne çıkarmaya henüz başlanmamıştır.

Türkçenin kurallarını bir yönüyle 1910’lu yıllarda ele almaya başlayan Ömer Seyfettin’in *Genç Kalemler* dergisinde “Evvela şunu söyleyeyim ki ilmî, fennî ve edebî ıstılahlara şimdilik dokunamayız” diye yazmış. Bu açıklamayla yalnızca dil bilgisi çalışmalarında değil öteki alanlarda da terimlerin Türkçe köklerden ve eklerden karşılanması gündem dışı bırakılmış, dönemin bilginleri bu işi gelecek kuşaklara havale etmiştir.

Yabancı dil kurallarına gelince Ö. Seyfettin, bunlardan tamlamaları ve kelimelerin çokluk biçimlerini söz konusu edebilmiş öteki yabancı dil kurallarına değinememiş. Açıklaması şöyle:

“Arabî ve Farisî kaidelerle yapılan bütün terkipler terk olunacak...”
Verilen örnekler: *darb-ı mesel, sevk-i tabii, hıfzû’s-sıhha* vb.

Yabancı dil kurallarıyla ilgili olan bu açıklama; bilim çevrelerinde *lisan-ı Osmani / Osmanlı lisanı, erbab-ı san’at / sanat erbabı, tâk-ı zafer / zafer tâkı, sahib-i imtiyaz / imtiyaz sahibi, sene-i miladi / miladi yıl* biçiminde ve Türkçeye göre tamlamadaki kelimelerin yer

değiştirmesi biçiminde gelişmiştir. Diyebiliriz ki başlatılmış olan bu hareketle Türkçeye dönüş tamlama kurallarıyla sınırlı kalmış ancak bir uyanış başlangıcı olması bakımından faydalı ve etkili olmuştur. Bununla birlikte günümüze gelince meselenin çok yönlü olduğu, konunun kelimelerin yerlerini değiştirmekle sınırlı olmadığı, örneklerle toplu olarak bakılmadığı görülecektir. *İsbat-ı vücud* tamlaması *vücut ispatı* veya *teşrik-i mesai / mesai teşriki*, *hüsn-i ta'lil / ta'lil hüsn*, *idare-i maslahat / maslahat idaresi*, bir hukuk terimi *ihsas-ı rey / rey ihsası* olmadı. Bunlara benzer yüzlerce tamlama Osmanlı sözlüklerinde kaldı. Bugün edebiyat öğretiminde terimlerin birçoğu Farsça kurallara göre yapılmıştır. Ezberimizde olan ve yeri geldiğinde kullandığımız *sükût-ı lisan selameti insan* sözünde *sükût-ı lisan / lisan sükûtu* olmadı. *Rical-i devlet / devlet ricali* oldu ama tamlamadaki yabancı sayılan *rical* kelimesinden dolayı kullanım sıklığı azaldı. *Pay-ı taht, redd-i hâkim* tamlamaları dilde varlığını korudu. Örnekleri arttırabiliriz. Söz konusu tamlamalarla ilgili olarak *Türkçe Sözlük*'teki uygulama pek dikkat çekmedi. Farsça tamlama kurallarına göre yapılmış *payitaht, suizan, reddihâkim* gibi tamlamalar bitişik yazıldı ve aradaki bağlama ünlüsü -ı, -i uyuma sokularak örnek olarak *hüsn-i niyet / hüsnüniyet* biçiminde kılavuzlarda yer aldı. Bunlar, *su-i kasd / suikast* gibi karşılığı bulunamayan Farsça tamlama kurallına göre yapılmış terimlerdi. Bu uygulamayla kelimeler, Türkçe söyleyiş kurallarına göre düzenlendi ve bir bakıma Farsça tamlama yapısı gizlendi.

Falih Rıfki Atay'ın buluşu olduğunu zannettiğim *şayan-ı dikkat* karşılığı *dikkate değer* isabetli bir Türkçeleştirme oldu. Bunun gibi öneride bulunanların kimler olduğu bilinmeyen, isabetli Türkçeleştirmeler yapıldı. *tebdil-i hava / hava değişimi, silsile-i cibâl / sıra dağlar, tahte's-şu'ur* önce *şuur altı* daha sonra *bilinç altı* ve *tercüme-i hâl, hâl tercümesi* ardından *öz geçmişi* oldu. *Ruy-ı arz, ruy-i zemin* her ikisi birden *yeryüzü* biçiminde dile kazandırıldı. Demek ki geçen yıllar içinde özellikle terim niteliğinde olan bu tamlamalara bütünüyle bakılmadığından Türkçeleştirme kişilere bırakıldı. *Hükmi kat'i / kati hüküm* gibi bunların bir kısmı hukuk terimi olarak korundu.

Bunlardan *irade-i milliye* günümüzde *millî irade* biçiminde en çok kullanılan tamlamalardandır. Ancak bu kullanımda *irade* kelimesinin anlamı üzerinde durmak gerekir. Sözlüklerde *istenç* ile karşılandı ve “bir işi yapıp yapmamaya karar verme gücü” olarak tanımlandı. *Millî irade* sözüne gelince bu da “Ulusça kullanılan ve hiçbir gücün etkileyemeyeceği kuvvet” diye tanımlandı. Basındaki kullanıma baktığımızda *millî irade* teriminde “halkın sağduyusu, beklentileri, eğilimi, gelenek ve göreneklerine uyum” gibi anlamlar var.

Emr-i vaki ile karşılaşmak gibi deyimlerle *terk-i diyar etmek* veya *insan-ı kâmil olmak* gibi yardımcı fiillerle kalıplaşan tamlamalar konunun bir başka boyutudur. Türkçe karşılığı var mı diye kaygı duyanlar, Türkçe kullanmaya özenenler *emr-i vaki* yerine *oldubitti*'yi kullanabiliyor. *Nur-ı aynım / gözümün nuru* biçiminde belirtili tamlama yapısında kolayca yeni dile aktarılabilen tamlamalardan birkaçıdır.

Bazı bilim dallarında isabetli aktarmalar gerçekleşti: *nar-ı beyza / akkor, nokta-i nazar / bakış açısı* oldu. Konunun bir boyutu da özel ad yapısında olanlardır. *Redd-i ilhak, Ceride-i havadis* gibi özel adlarda tamlama yapısı korundu. Bunlar bugün *Reddiilhak, Cerideihavadis* biçiminde bitişik yazılıyor.

Ömer Seyfettin'den günümüze aradan 110 yıl geçti. Farsça tamlama kurallarına göre yapılmış kelime ve terimler üzerinde verdiğimiz örneklerde olduğu gibi birçok tasarruf yapıldı. Unutulanlar, geçerli olduğu çağda kalanlar oldu. Yeni dile aktarılanlar kazanç hanesine yazılırken bunlarla ilgili ihmaller de yaşandı. Yabancı kökenli tamlamalar ve bunların Türkçe karşılıkları bir bütün olarak ele alınamadı. Eski sözlüklerde kalan ve birer kavramı karşılayan örnekler göz ardı edildi. Meslektaşlar zaman zaman bu konuya değindiler ama bunlardan hangilerinin bir kavram adı veya terim olduğu pek işlenmedi. Birçok eserde geçen, söz arasında söylenmiş *müşkülât-ı maddiye, vazife-i hayat* gibi kişisel tamlamaların ayrımı yapılamadı.

Ömer Seyfettin'in önerilerinden sonra Türk kültür hayatımızda iki büyük kültür hareketi gerçekleşmiş; önce Harf Devrimi (1928) ardından Dil Devrimi (1932) yapılmış, Türk Dil Kurumu kurulmuş, sözlük, dil bilgisi, terim çalışmaları başlatılmış, mesele artık devlet katında dile getirilmeye başlanmıştır. Devlet eliyle ve onun Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile dil çalışmalarına hız verilmiş. Ancak bu girişim giderek hızını kaybetmiş.

1940'lı yılların başında Bakanlık bir dil bilgisi kitabı hazırlamaya karar vermiş. Bu eseri Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde öğretim üyesi olan Tahsin Banguoğlu'na hazırlatmış.

Tahsin Banguoğlu'nun *Ana Hatlarile Türk Grameri* adlı eserine bir ön söz yazan dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel, "Bizde gramer uzun seneler Arap sarf ve nahvinin taklidi olarak tedris mevzuu olmuştur." diyerek bir hakikati dile getirmiştir. O tarihte makam adı Maarif Vekili'dir. Burada H. Âli Yücel söze devamla şunları yazmıştır:

"Atatürk'ün Dil İnkılâbı bu taklit devresine son verme hamlesidir. Fakat yıkılanın yerine mükemmeli ve daha iyiyi koymaktaki güçlükler dolayısıyla

henüz dilimizin tâbi olduğu bütün ana kaideleri ihtiva eden tam ve sistemli bir eser de kazanmış değiliz.”

Bakanlığın isteği ile hazırlanan *Ana Hatlarile Türk Grameri*'nde her ne kadar Türkçenin dil kuralları öne çıkarılmaya çalışılmışsa da bu eserde de yeri gelindiğinde kısmen Arapçanın kurallarına değinilmiş, Arapça kökenli terimler korunmuş veya Arapça kelime köklerinden yeni terimler yapılmıştır. İçinde bulunulan o günkü tarih 1941'dir.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrenciyken bu eseri 1960-1964 yıllarında kaynak olarak kullandık. *İstikak, rabıt, nida, izafet, müphem sıfatlar, mutavaat zamiri, fiil müştakları, mudil fiiller* terimleriyle derslere devam ettik. Bugün *belirtili ad tamlaması* diye adlandırılan terimin, 1941 tarihli Tahsin Banguoğlu'nun *Ana Hatlarile Türk Grameri* adlı eserinde adı “tayinli izafet” olup verilen örnekler *sözün kısası, malın gözü, işin kötüsü* idi. Fiillerin zamanlara göre çekiminde *naklî mazi, muzari, hal, şuhudî mazi, istikbal, temenni, iltizam, vücup* terimleri yer alır.

Fiillerin bir de *cevher* olanı vardı. *Fiil-i cevheri / cevher fiili* olmuştu. Bu fiili de *muzari, şuhudî mazi, naklî mazi, temenni* başlıkları altında çekimlerini yapar; olumsuz biçimini de *değil* kelimesiyle yerine getirirdik. *Cevher fiili-ne* daha sonra yardımcı bir fiil gibi bakıldı ve adı *ek fiil* oldu. Buna *imek fiili* demeden yanayım.

Ana Hatlarile Türk Grameri adlı eserde Batı kökenli çok terim de vardı. “Bu terimler de nereden ortaya çıktı, ne gereği vardı” diye o tarihlerde pek düşünmemiş hatta bunların kullanımını Batı ile bir bütünleşme (entegrasyon), bir çağdaşlaşma ve olumlu bir durum saymıştık. *Denominal isim, denominal fiil, deverbal isim, deverbal fiil*. Bunların yanında eserde *fonetik, morfoloji, vokal, konsonant, sintaks, nominatif* gibi başka Batı kökenli yabancı terimler yer alıyordu. Büyük bir gayretle bunları öğrenmeye çalıştık. Dilimizi de bunlara alıştırdık. Öğrencilik yıllarında kaynak olarak kullandığımız *Ana Hatlarile Türk Grameri*'nin etkisinde *mef'ulünbih* yerine artık *akkuzatif* demeye başlamıştık. Bunu iki *k* ile yazma mecburiyetine uymuştuk. Bunun gibi eski terimi *mef'ulünileyh, mef'ulünfih, mef'ulünanh* olan terimler yerini de *datif, lokatif, ablatif* terimleri almış; *muzafunileyh* bu eserde *genetif* terimiyle karşılanmıştır. Bir başka garip durum, Osmanlı Türkçesinden kalan bir terimle Batı dillerinden alınan bir başka terimin *mukayese gerundifleri, istikbal partisipleri, faktitif fiiller* örneklerinde olduğu gibi birlikte kullanılmasıydı. Saadet Çağatay hocamız *gerundium, gerundif, partisip* terimlerini kullanırdı. Biz de o terimleri benimsemiştik. Dil

bilgisi terimleri bu yapılarıyla benimsenmiş; dilde bir bakıma Doğu'dan kopup Batılılaşmaya doğru gidilmiş, öteki bilim dallarında bu gidiş daha da hızlanmıştır.

İstanbul Üniversitesinin tanınmış öğretim üyelerinden Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* adlı eseri öğrenciliğimizde kullandığımız bir başka kaynaktı. 1958 tarihinde basılmış olan bu eserde de *vokal, konsonant, nominatif, genetif, akuzatif, datif, lokatif, ablatif, instrumental, ekvatif, direktif* gibi terimler kullanılmıştı. Bu kaynakta kullanılmış olan bu Batı kökenli terimleri meslektaşlar pek sevmiş, makalelerini bu terimlerle yazmışlardı.

Zamanla *malum meçhul* terimleri *etken / edilgen* oldu, edilgen yerine *pasif* de kullanıldı. Yıllar bu terim kargaşası içinde geçti. Batı kökenli terimlerle Doğu kökenli terimleri birlikte kullanma alışkanlığından kendimizi kurtarmadık. Bu tutum 1970'li yıllara kadar sürdü. Ancak Türkçelerini kullanmaya çalışan birçok meslektaşın yanında *fonetik, fonoloji, sintaks, morfem, fonem, semantik* gibi terimleri benimseyenler gündem yarattı.

Cumhuriyet tarihi boyunca bunca Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerine ve bu bölümlerde çalışan yüzlerce profesör, doçent öğretim üyelerine rağmen dilde istikrar sağlanamadı. *Olanak / imkân, şart / koşul, kelime / sözcük, sebep / neden* tartışmalarıyla yıllar heba oldu, farklı terim tercihlerinin önü alınamadı, kelime ve terim kargaşası sürüp geldi. Öğretim üyeleri bildikleri terimlerden ödün vermedi. Her fakülteden mezun olanlar, gittikleri kurumda öğrendikleri terimlerle işlerini yürüttü. Öğretmenler bildikleriyle eğitimi sürdürdü. Farklı terim tercihlerinden kaybın ne olduğu hesaplanamadı. Terimlerde farklı tercihler öteki bilim dalları arasında sürerken Batılılaşma uğruna hemen hemen her bilim ve sanat dalında yabancı terimlere yönelme başladı. Bazıları da “Neden *çalışma grubu* diyor-sunuz *çalışma öbeği* desenize!” gibi garip öneriler ileri sürdü. “Latince ve Yunancaya dayanan bilim terimlerini bütün dünya kullanıyor biz neden kullanmayalım” dediler. Azerbaycan Türkçesini örnek gösterdiler. Kısaca Cumhuriyet ile başlayan Türkçeye dönüş hareketi dilin tarihini, kurallarını, yapısını bilenlerle bilmeyenler arasında kaldı ve zamanla dilde yozlaşma, kısırlaşma başladı; *yani, aynen, atıyorum* kelimeleriyle bir anlaşma aracı yaratıldı.